

De crisis en de vruchtbaarheid in de westerse wereld

TOMÁŠ SOBOTKA, VEGARD SKIRBEKK EN DIMITER PHILOPOV

Naar aanleiding van de huidige economische crisis bracht het Duitse weekblad *Der Spiegel* een artikel over 'crisisbaby's': een waarschuwing dat instabiliteit op de arbeidsmarkt zal leiden tot ongunstiger vooruitzichten voor de toekomst en tot een daling van de vruchtbaarheid. Al in 2002 zei de Australische Minister van werkgelegenheid gevat dat "children are the ultimate vote of confidence in the future". Kennelijk is het logisch om naar aanleiding van een recessie dalende geboortecijfers te verwachten. Dit artikel gaat na of die logica stand kan houden.

Foto: Stockchng/Simmbarb

Onderzoek naar de effecten van economische recessies op vruchtbaarheidsgedrag laat zien dat er vaak sprake is van dalende geboortecijfers. Dat gebeurt echter pas één à twee jaar na het begin van de recessie. Deze negatieve statistische relatie tussen economische crisis en vruchtbaarheid – er is overigens ook een negatieve relatie met huwelijkssluiting – werd al meer dan een eeuw geleden opgemerkt: in tijden van economische voorspoed gaat het geboortecijfer omhoog, in tijden van tegenspoed juist omlaag.

Een recessie leidt evenwel niet altijd tot lagere vruchtbaarheidscijfers. De Amerikaanse economen William Butz en Michael Ward suggereerden in 1979 dat vruchtbaarheidstrends gemak-

kelijk 'counter-cyclical' kunnen worden, wat wil zeggen dat ze juist stijgen tijdens een recessie, bijvoorbeeld door verhoogde werkloosheidscijfers onder vrouwen. Juist voor vrouwen is het erg onvoordelig om tijdens economische voorspoed kinderen te krijgen. OECD-gegevens van na 1980 duiden er echter op dat de vruchtbaarheid in vier van de vijf landen daalde wanneer het bruto nationaal product (BNP) daalde en in twee van de drie landen wanneer het BNP met minder dan één procent steeg (zie de tabel). Onlangs is met Nederlandse data geconstateerd dat, sinds 1980, een stijging van de index van het consumentenvertrouwen met 10 procentpunten samenging met een stijging van het gemiddeld kindertal van de vrouw met 0,04. Indien dit ook van toepassing is op de huidige recessie dan zou het gemiddeld kindertal in Nederland tussen 2009 en 2011 met circa 0,13 punten (circa zeven procent) moeten dalen.

Toenemende werkloosheid gaat meestal samen met een dalend kindertal

Herhaaldelijk is in de ontwikkelde wereld een sterk negatieve relatie vastgesteld tussen werkloosheid enerzijds en kindertal en relatievorming anderzijds. In landenvergelijkend Europees onderzoek blijken werkloosheidscijfers al sinds het midden van de jaren negentig negatief gecorreleerd te zijn met het gemiddelde (periode)kindertal. Dit hangt samen met verwachtingen rond de instabiliteit van de werkgelegenheid, economische onzekerheid, besef van de crisis, en andere niet gemakkelijk te identificeren factoren.

In Europa leidde sinds medio jaren tachtig hoge werkloosheid onder vrouwen tot uitstel van de geboorte van het eerste kind. Ook had werkloosheid enig effect op de geboorte van tweede en derde kinderen. Het suggereert dat stabiele werkgelegenheid zou kunnen leiden tot een hoger kindertal.

Toenemende werkloosheid en dalend inkomen leiden ook tot uitstel relatievorming

Stijgende werkloosheid leidt ook tot vertraging van relatievorming en huwelijkssluiting. In Frankrijk is waargenomen dat een stijgende jeugdwerkloosheid samengaat met uitstel van (eerste) relatievorming. Kennelijk hebben tegenslagen op de arbeidsmarkt ook invloed op samenwonen en trouwen. En in landen waar de

Groei van het BNP en verandering van het gemiddelde (periode)kindertal in 26 landen met lage vruchtbaarheid, 1980 - 2008 (met inachtneming van 1 jaar vertraging tussen BNP en verandering in kindertal)

Verandering in BNP	Totaal aantal (land-jaren)	Waarvan met daling kindertal	Waarvan met stijging kindertal	Percentage met daling kindertal
Recessie (daling BNP)	62	50	12	81
Stagnatie (BNP groeit tussen 0.0 en 0.9%)	60	39	21	65
Groei (BNP groeit 1.0% of meer)	579	297	282	51
Totaal	701	386	315	55

NB: De meest recente BNP-data hebben betrekking op 2007 en de meest recente data rond het kindertal op 2008. Alle OESO landen behalve Mexico, Turkije, Luxemburg en IJsland.

BRON: OECD, Council of Europe, Eurostat, Nationale statistische bureaus.

band tussen trouwen en het krijgen van kinderen nog heel erg sterk is, heeft uitstel van relatievorming vervolgens een uitsteffect op het krijgen van kinderen. Tot voor kort was dat goed zichtbaar in Zuid-Europa: daar werd het huwelijk nog gezien als een voorbode tot kinderen krijgen. In economisch onzekere tijden werd het huwelijk uitgesteld. Ook in Oost-Azië zijn deze trends waargenomen: een economische recessie leidt tot inkomensdaling en dan wordt een huwelijk voor veel jongvolwassenen onhaalbaar, want onbetaalbaar.

Hoe een recessie invloed heeft op het kindertal: mechanisme en effect

De crisis treft niet iedereen in dezelfde mate. Er zijn verschillen al naar gelang onder meer geslacht, leeftijd en vaardigheden. In eerste instantie komen banen op de tocht te staan waar veel mannen, onder wie een hoog percentage migranten, werken. Dat is vooral het geval in sectoren van de arbeidsmarkt die gevoelig zijn voor economische schommelingen, zoals de bouw. Sectoren dus waar veel werknemers jong en laag opgeleid zijn, weinig arbeidszekerheid hebben, en waar veel contracten maar kort duren.

Werkloosheid heeft ook bij mannen een negatief effect op de geboorte van hun eerste kind. Terwijl vrouwen vaak stoppen met of minder gaan werken na de geboorte van hun kind en ouderschapsverlof het voormalige inkomen niet (geheel) compenseert, blijft het inkomen van de man cruciaal bij beslissingen om een kind te krijgen of nog maar even uit te stellen. Bovendien verdienen mannen meestal meer dan hun partners. Werkloosheid, laag inkomen en slechte arbeidsmarktperspectieven zijn dus geen pre voor mannen op de relatie- en huwelijksmarkt. Voor kinderloze vrouwen is de situatie minder duidelijk. Veel studies constateren dat vrouwen met een voltooide opleiding maar geen baan een grotere kans hebben om een kind te krijgen. Dat kan echter samenhangen met selectie: sommige vrouwen zijn ook helemaal niet op zoek naar een baan en willen zich eerst op gezin en kind richten. Langduriger werkloosheid heeft typisch een sterk negatief effect op kinderen krijgen, zeer zeker voor mannen, maar meestal ook voor vrouwen. Het effect verschilt evenwel voor vrouwen al naar gelang de omstandigheden op en het beleid ten aanzien van de arbeidsmarkt. In Frankrijk wordt bijvoorbeeld een erg negatief effect van langdurige werkloosheid op de geboorte van het eerste kind geconstateerd, vooral als partners nog maar kort samenwonen.

Sociale verschillen in de patronen van de eerste geboorte nemen toe

Mannen en vrouwen met verschillende sociale achtergronden reageren vaak heel verschillend op een recessie. Studies laten zien dat hoog opgeleide vrouwen bij baanonzekerheid juist (verder) gaan uitstellen, vooral als ze nog kinderloos zijn, terwijl lager opgeleiden dan juist voor een kind kiezen. In Finland bijvoorbeeld kregen tijdens de recessie in de jaren negentig bij werkloosheid juist de lager opgeleide vrouwen een kind.

Lager opgeleide mannen, die bij een recessie vaak de hardste klappen krijgen, reageren daar-

entegen juist met dalende geboortecijfers. Zij vinden in baanonzekere tijden, zoals we ook zojuist al zagen, niet gemakkelijk een partner. Al onder normale omstandigheden is het zo dat mannen die economisch weinig hebben te bieden, relatief moeilijk een partner krijgen. Tijdens een recessie hebben zij het nog veel moeilijker.

Deze verschillen in reacties zijn voor een deel te verklaren via de 'opportunity costs' van het krijgen van kinderen, dat wil zeggen de tijd die en het inkomen dat mensen verliezen ten gevolge van de verzorging en het grootbrengen van kinderen. Als gezinnen met kinderen daarvoor een vaste vergoeding krijgen, kunnen de verschillen tussen mensen met verschillende sociale achtergronden nog verder oplopen: hoger opgeleiden krijgen tijdens een recessie geen kind, lager opgeleide vrouwen vaak wel als de kinderbijslag het verloren gegane lage inkomen aardig compenseert.

Verminderde beschikbaarheid van huizen en verlengde studies vertragen gezinsvorming

De huizenprijzen zijn sinds de recessie begon weliswaar gedaald maar we moeten toch verwachten dat inkomensdaling, verminderde bouwactiviteiten en moeilijker te verkrijgen hypotheeken het geboortecijfer negatief zullen beïnvloeden. Het krijgen van kinderen wordt tijdens een recessie dus vooral uitgesteld.

Als er minder banen te verdelen zijn, kan het zinvol zijn om langer door te studeren. Daarmee stijgt bovendien het onderwijsniveau, en dat kan een voordeel opleveren op de sterk concurrerende arbeidsmarkt. Een hoger onderwijsniveau verlaagt de kansen op werkloosheid en baanonzekerheid. Studeren geeft ook meer status dan werkloos zijn. In Italië, Spanje, Zweden en in Centraal en Oost-Europa werd in de economisch instabiele jaren tachtig en negentig de capaciteit van het onderwijs snel uitgebreid en dat trok grote aantallen jongeren. Verdere uitbreiding van het hoger onderwijs kan dus tot verder uitstel van kinderen leiden: hoger opgeleide vrouwen blijven sowieso al vaker kinderloos en als ze moeder worden gebeurt dat relatief laat.

ZIEKTES KOMEN VAAK NIET ALLEEN

Bijna de helft van de bevolking heeft een chronische ziekte. Dit aandeel neemt toe met de leeftijd. Van de mensen van 75 jaar of ouder heeft vier op de vijf een langdurige aandoening. Vaak hebben mensen meer dan één chronische ziekte (multimorbiditeit). Dat geldt voor bijna een kwart van de bevolking. Ook dit verschijnsel neemt toe met het oplopen van de leeftijd. Van de 65- tot 75-jarigen heeft 46 procent twee of meer chronische aandoeningen. Van de 75-plussers heeft 57 procent meer dan één langdurige ziekte. Sommige mensen hebben te kampen met een groot aantal chronische ziektes. In totaal heeft zes procent van de bevolking maar liefst vier of meer chronische aandoeningen. Bij kinderen komt dit nauwelijks voor, terwijl het bijna een kwart van de 75-plussers treft. Chronische gewrichtsonsteking, beroerte, hartaandoeningen en vernauwing van de bloedvaten komen het meest voor in combinatie met andere ziektes. Dit zijn dan ook ziektes die ouderen relatief vaak treffen. Chronische eczeem, astma en migraine zijn ziektes die naar verhouding meer mensen van jongere of middelbare leeftijd treffen. Deze ziektes komen vaker alleen voor, alhoewel nog steeds meer dan de helft van de mensen met deze ziektes ook een andere langdurige ziekte heeft. De combinaties van rugaandoening met nekaandoening, hoge bloeddruk met gewrichtsslijtage, migraine met nekaandoening, rugaandoening met gewrichtsslijtage en gewrichtsslijtage met nekaandoening komen het vaakst voor (CBS).

Foto: Stockhng/Omar Franc

Sinds de jaren zeventig is er in Nederland een duidelijke relatie tussen het aantal geboorten en de economische conjunctuur. Als het vertrouwen in de economie toeneemt, stijgt twee jaar later het totaal vruchtbaarheidscijfer (TFR) en als het vertrouwen terugloopt, volgt daarna een daling van de TFR. De tabel laat de fluctuaties in de TFR en het consumentenvertrouwen sinds 1975 zien. Omdat het vertrouwen met een vertraging van ongeveer twee jaar effect heeft op de hoogte van de vruchtbaarheid, wordt de TFR steeds vergeleken met het consumentenvertrouwen twee jaar eerder.

Begin jaren tachtig deed zich een ernstige economische crisis voor. Het consumentenvertrouwen bereikte een dieptepunt en ook de TFR daalde fors. In 1983 bereikte de TFR een historisch laag niveau. In de tweede helft van de jaren tachtig volgde een economisch herstel en ook de TFR nam toe, tot in 1990 bijna het niveau van 1975 werd bereikt. In de eerste helft van de jaren negentig was er weer een – zij het ditmaal relatief bescheiden – economische teruggang en weer daalde de TFR, maar minder diep dan begin jaren tachtig. In de jaren rond 2000 deed zich een periode van hoogconjunctuur voor en in 2003 bereikte de TFR het hoogste niveau sinds de jaren zeventig. Vanaf 2001 ging het vertrouwen in de economie weer achteruit en daalde ook de TFR weer, zij het deze keer maar licht. Tussen 2003 en 2007 nam het vertrouwen in de economie weer toe, en ook de TFR steeg weer.

Ondanks de huidige economische crisis valt in 2009 nog geen grote daling van de TFR te verwachten, omdat het vertrouwen in de economie pas vanaf de zomer van 2008 sterk is teruggelopen. In het najaar van 2007 begon het vertrouwen in de economie echter al licht terug te lopen, dus waarschijnlijk zal de stijging van de TFR wel in 2009 stagneren. Voor 2010 valt een flinke daling van de TFR te verwachten als gevolg van de economische crisis. Overigens is het niet aannemelijk dat

de crisis een blijvend effect op het gemiddeld kindertal zal hebben. De ontwikkelingen sinds de jaren zeventig laten zien dat na een daling steeds weer een stijging volgt. Economische fluctuaties hebben vooral invloed op de 'timing' van het krijgen van kinderen. Als er onzekerheid is over de economie, wordt het krijgen van kinderen enige tijd uitgesteld, en als het weer beter gaat met de economie krijgt men dat kind alsnog.

Natuurlijk is de economie niet het enige wat telt bij beslissingen over het krijgen van kinderen. De tabel laat zien dat er een duidelijke samenhang is tussen het vertrouwen in de economie en de hoogte van de TFR. Sinds 1975 zijn er drie perioden waarin de TFR is gedaald en dat ging steeds gepaard met een daling van het consumentenvertrouwen en er waren drie perioden waarin er een stijging was van de TFR en in al die perioden nam het vertrouwen in de economie toe. Het vertrouwen in de economie verklaart evenwel niet alles. Zo liep het vertrouwen in de economie in 2002 en 2003 heel sterk terug, vergelijkbaar met de daling begin jaren tachtig, maar daalde de TFR in tegenstelling tot begin jaren tachtig maar heel licht. Rond 2005 nam het vertrouwen in de economie vrij beperkt toe, maar in 2008 steeg de TFR tot het hoogste niveau sinds meer dan 30 jaar. Het relatief hoge niveau van de TFR in de laatste jaren kan worden toegeschreven aan een meer structurele ontwikkeling, namelijk uitstel van het krijgen van kinderen. De afgelopen tien jaar is een einde gekomen aan de daling van het aantal vrouwen dat onder de dertig haar eerste kind krijgt, maar de stijging van het aantal vrouwen dat boven de dertig voor het eerst moeder wordt, gaat nog wel door. Dat is de reden dat ondanks economische fluctuaties, de TFR sinds 2000 steeds boven de 1,7 kinderen per vrouw ligt, terwijl de TFR tussen 1975 en 2000 voortdurend onder de 1,7 lag.

Joop de Beer

TFR en consumentenvertrouwen tijdens conjuncturele pieken en dalen, Nederland, 1975 - 2008

Jaar	TFR	Consumentenvertrouwen*	Periode	Veranderingen in	
				TFR	Consumentenvertrouwen*
1975	1,66	114			
1983	1,47	78	1975-1983	-0,20	-36
1990	1,62	103	1983-1990	0,15	25
1996	1,53	98	1990-1996	-0,09	-5
2003	1,75	115	1996-2003	0,22	17
2005	1,71	79	2003-2005	-0,04	-36
2008	1,77	91	2005-2008	0,06	12

* Index van koopbereidheid, met twee jaar vertraging.

Ten slotte

Er is nog niet zoveel bewijs en studies uit het verleden zijn niet unaniem, maar de vruchtbaarheid lijkt vooral 'procyclisch' en reageert op de economische ups en downs. Vaak zijn deze golven bescheiden van omvang – een paar procentpunten naar boven of beneden – en van

relatief korte duur. In dat geval kunnen ze gemakkelijk worden overschaduwd door geheel andere factoren dan economische. Dat zou kunnen verklaren waarom veel studies over de periodes rond de depressie van de jaren dertig of de recessie van de jaren zeventig geen overtuigend verband vonden tussen recessie en vruchtbaarheid: in beide periodes daalde het kindertal immers al langere tijd. De korte-termijndaling van het kindertal door de recessie wordt dan ook vaak vooral gezien als (tijdelijk) uitstel, in het bijzonder wanneer de periode van werkloosheid of baanonzekerheid niet al te lang duurt. Na regen komt zonneschijn.

Het verband tussen economische recessie en vruchtbaarheid is gerelateerd aan sociale en institutionele arrangementen. Overheidssteun – arbeidsmarkt- en gezinsbeleid – kan de meest negatieve effecten van de crisis op de vruchtbaarheid beperken.

In Finland is daarvan een goed voorbeeld te vinden: als (onbedoeld) effect van nieuw beleid steeg het (periode)kindertal tijdens de recessie in het begin van de jaren negentig. Midden jaren tachtig was er een toelage geïntroduceerd voor ouders die hun kinderen in de leeftijd tot drie jaar zelf thuis wilden verzorgen en dat bleek ineens een mooi alternatief voor de verslechterde arbeidsmarktomstandigheden.

IJsland meldde recent dat er ondanks de geweldige economische crisis in dat land in de eerste helft van 2009 iets meer kinderen zijn geboren. Dat houdt ook verband met het genereuze ouderschapsverlof. Beleid kan dus een belangrijke symboolfunctie hebben als het in de buurt komt van 'gewenst' gedrag. Tegelijkertijd kan gericht beleid averechts uitwerken, bijvoorbeeld indien de baanonzekerheid langdurig zou aanhouden.

De huidige recessie heeft zeer waarschijnlijk dus een verlagend effect op de vruchtbaarheid. De komende drie tot vijf jaar zou het toch al lage kindertal in Europa nog wel eens iets lager kunnen uitkomen dan anders het geval was geweest. En dat terwijl in een aanzienlijk aantal Europese landen de vruchtbaarheid net weer iets aan het stijgen was. Alleen bij een langdurige recessie zou een langetermijneffect op de vruchtbaarheid kunnen ontstaan. Bij een korte recessie zie je meestal dat er uiteindelijk in de levensloop geen verandering is in het totaal aantal kinderen. Door tijdelijk uitstel kregen mensen echter op iets hogere leeftijd kinderen dan eerdere generaties. Bovendien zullen de effecten in verschillende landen zeer waarschijnlijk verschillend uitpakken, ook al omdat institutionele factoren en beleid de relatie tussen recessie en vruchtbaarheid kunnen beïnvloeden.

Dr. T. Sobotka en **dr. D. Philipov**, Vienna Institute of Demography; **dr. V. Skirbekk**, IIASA (International Institute for Applied Systems Analysis) in Laxenburg, Oostenrijk; e-mail: Tomas.Sobotka@oeaw.ac.at

Bewerking en vertaling: Gijs Beets